

11. Arduïtat del treball lexicogràfic i terminològic

Joan Veny

JOAN VENY I CLAR

Catedràtic de filologia catalana de la Universitat de Barcelona. Estudià en aquesta Universitat i a les de Lovaina i Poitiers, i es doctorà en filologia romànica el 1956. Ha fet recerca en el camp de la dialectologia, l'edició de textos i la història de la llengua, i ha dedicat una atenció especial a l'etimologia. Ha publicat nombrosos articles sobre lingüística catalana, especialment sobre dialectologia, geolingüística i eti-

mologia. Ha pres part en nombrosos congressos, i és autor de vuit llibres, entre aquests els Estudis de geolingüística catalana (1978), Els parlars catalans (1978) i la Introducció a la dialectologia catalana (1986). Director a l'IEC de l'Atlas lingüístic del domini català, iniciat per Antoni M. Badia i Margarit, és responsable de la part catalana de diversos programes internacionals de recerca en l'àmbit de la geolingüística. Ha estat guardonat amb la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya (1997) i amb el Premi de la Fundació Catalana per a la Recerca (2004). És membre de la Secció Filològica i president del Consell Supervisor del TERMCAT.

Per deformació professional he de manifestar la meva satisfacció pel tema d'aquesta jornada:¹ l'estàndard i la terminologia en funció de l'espai, que ha estat tractat aquí per excel·lents estudiosos de diverses especialitats. Ens en felicitem. La llengua és un instrument de comunicació i s'ha de procurar que aquesta sigui fàcil i còmoda. Però no s'ha d'oblidar que els seus usuaris viuen en un indret determinat d'aquell espai lingüístic on factors

1. Reproduïm, pel seu interès i pel contingut tècnic que presenta, el text que Joan Veny va llegir durant l'acte de clausura de la jornada.

diversos li han donat un color, una fesomia més o menys particular, amb elements propis que el registre popular, col·loquial manté en les relacions i actes informals i que, d'una manera més pronunciada, centrant-nos en el català, es fa visible en els dialectes perifèrics, perquè l'anomenat català central, que ha fornit les bases de la llengua estàndard, pràcticament és considerat un dialecte no dialectal, permeteu-me la paradoxa.

Vet aquí un aiguavés de la llengua, el col·loquial, transmès de generació en generació o après pel contacte social per aquells que s'han integrat en el nostre sistema lingüístic; registre que, per les contingències de la història (subordinació a una altra llengua) pot veure contaminats els seus elements: en la seva estructura hi tenen cabuda vulgarismes, escapçaments fonètics, interferències arrelades, que també es poden plasmar, com ja proposaven Milà i Fontanals i Calveras, en la literatura popular (cançons tradicionals, teatre, concursos, diàlegs, etc.).

Però hi ha un altre aiguavés, el de la llengua estàndard, basada en una selecció de la llengua col·loquial, que n'és l'osamenta, però que, intel·lectualitzada, oberta als conceptes abstractes, ampliada amb neologismes (i aquí és on la terminologia exerceix un paper fonamental), és capaç d'omplir les necessitats de la vida moderna. Des de les seves albors i durant segles, el català va reunir les dues vessants, era llengua alta i llengua baixa a la vegada, fins que a principis del s. XVIII ens volien fer creure que la llengua alta era el castellà. I, des de les instàncies centrals, van posar-hi tots els mitjans per a aconseguir-ho. Els més de dos segles de manca d'osmosi entre llengua parlada i llengua escrita i la pressió de la llengua sobrevinguda —l'única oficial— crearia problemes a l'hora de la seva restauració.

Un home providencial, Pompeu Fabra, posarà ordre en el caos de codificacions poc científiques, a voltes capritxoses, amb una proposta que tenia per base la llengua dels clàssics, els dialectes i les grans llengües de cultura. La trajectòria seguida pel mestre va ser laboriosa, amb titubejos, canvis, inseguretats, des del *Vocabulario* de la *Gramática* de 1912, passant pel *Diccionari ortogràfic* fins a les dues edicions del *Diccionari general* (1932 i 1954), considerat el canemàs del futur Diccionari, amb els complements i rectificacions de les edicions de la Secció Filològica (1995 i 2007); a aquest respecte m'agradaria subratllar que el *Vocabulario* de 1912 va ser com el canemàs del canemàs.

Aquesta inseguretats i fins llacunes s'observen en l'àmbit dels diatopismes integrats en l'estàndard. Cal dir que Fabra només coneixia un dialecte sobre el terreny, el barceloní, a diferència d'Antoni M. Alcover, que havia recorregut tot el territori, i del mateix Calveras, que havia viscut a Tortosa, València i Gandia. Aquesta llacuna Fabra l'omplia sobretot amb la informació extreta del Diccionari Aguiló; només al final de la seva vida, durant l'exili de Prada, es va posar en contacte amb un altre dialecte, el rossellonès, i aleshores d'allà estant va enviar unes propostes de mots septentrionals per a introduir-los en la segona edició del *Diccionari general*, però la cúpula de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), tancada en un essencialisme insolidari, només en va acceptar la meitat.

Tornant a les hesitacions fabrianes, els dobles del *Vocabulario* se simplifiquen en el *Diccionari general*: *nuar/nusar* es redueixen a *nuar*; *ocell/aucell*, a *ocell* (l'altre, *aucell*, es recuperarà en el DIEC); *dipòsit/depòsit*, a *dipòsit*, malgrat que Fabra, des de l'exili de Prada, proposés la inclusió de *depòsit* en la segona edició de 1954. És ben cert que la vivència dels mots d'una altra àrea lingüística dona una visió menys restrictiva i més generosa respecte a la participació dialectal en un model de llengua.

Voldria deixar clar que no sóc partidari d'una entrada indiscriminada de diatopismes en el corpus normatiu de la llengua, sinó d'una necessària selecció basada en criteris adients. I en un model composicional, com és el nostre, la convivència de variants geogràfiques usades en funció del canal (oral o escrit), l'extensió geogràfica, el registre, el caràcter denotatiu, la vigència d'ús, l'expressivitat, etc., criteris expressats per la Secció Filològica de l'IEC (1990), és perfectament legítima i satisfà l'adherència dels parlants a la seva varietat, adherència que és més forta del que alguns pensen.

Per això, estudiosos d'àrees perifèriques (Sanchis Guarner, Moll) o coneixedors de la diversitat diatòpica (Coromines) van advocar per una obertura territorial (per ex. *acubar-se* 'desmaiar-se' Moll; *amerar* 'amarar' Sanchis Guarner; *aladre* 'arada' Coromines), actitud que tindrà la seva eclosió en el DIEC de 1995, on tindran cabuda prop de 1.700 dialectalismes, amb supressió de les marques *d.* (= dialectal) i *reg.* (= regional) i, en el DIEC de 2007, amb l'eliminació de la marca *En algunes conrades*, suprimint així l'estigma de minorització de les respecti-

ves formes i acceptant la seva integració en el corpus general de la llengua; la referència geogràfica quedava suplerta per la proposta d'estàndard oral lèxic que aviat veurà la llum i on els geosinònims, quan són propis d'un sol dialecte, van associats a la respectiva varietat.

És indubtable que la geolingüística és la clau de volta per a mesurar el grau d'acceptabilitat d'un mot d'acord amb la seva extensió geogràfica. En aquest sentit l'*Atlas lingüístic del domini català* aporta una preciosa documentació i ajuda a incloure mots nous i a corregir decisions precipitades. És evident que *hedra* 'heura' i *romer* 'romani', amb una àrea que abraça tot el català occidental i un frondós suport antic, hi havien de tenir un lloc i, per això, el *DIEC* els va obrir els braços, mentre que *belaberquí* 'filaberquí', present sols en una localitat, n'havia de ser absent (però, hereu de Fabra, continua com a supervivent al *DIEC*). Només hauria de ser admès un mot d'àrea reduïda si és el substitut d'un mot estranger com va passar amb *escopinya de gallet* o *catxel*, equivalents al cast. *berberecho*; o bé si reemplaça un nom científic, com podria ser *espergell*, del Montseny, substitut de *genesta pilosa*, traducció del nom científic *Genista pilosa*. En aquest sentit cal subratllar el paper dels mitjans de comunicació en la difusió d'aquestes aportacions o a la seva transdialectalització: recordem com a través de TV3 mots balearics com *cap de fibló* o *calabruix* han passat a ser coneguts, encara que sigui passivament, fora de l'àmbit insular.

També és important de reunir el nom culte i el nom popular d'un referent, i en això tenim l'exemple de Fabra: *icterícia/fel sobreixit*, *tèrmit/formiga blanca*, etc.; al costat de *araucària* disposem d'*arbre de pisos*, lexema propi del mallorquí (*DIEC*); igualment, al costat de *circell* 'òrgan filamentós i prènsil de certes plantes que els serveix per a aferrar-se als cossos veïns', adaptació del llatí *CIRCELLU*, estaria bé d'entrar *fil* o *banyes*, que són els noms més estesos, enfront d'altres més rars com *cordills*, *arrapadors*, *creixents*, *verguerons*, *brotons*, *griplets*, *regamyols*, *ullets*, *rebotís*, *estenalles*, etc., fins a vint-i-cinc geosinònims, que són producte de la rica creativitat popular i a la qual no hem de renunciar dins el registre col·loquial. En aquesta línia d'introducció del mot culte al costat del popular encara trobem buits en el diccionari: per exemple, el llatínisme *lepisma*, corrent en francès i italià, podria fer parella amb el mot popular

peix (peixet) de plata; hi haurà contextos on serà preferible *lepisma* i altres on serà millor *peix de plata*. Cal notar també la transferència del mot popular cap al nom científic, com va passar amb el nom balear del *tacó*, un peix pleuronèctid, descrit per primera vegada pel biòleg francès Delaroché i batejat *Bothus podas* amb un segon element que és una deformació del nom eivissenc *pedaç*.

El que no s'hauria de fer mai és, a la vista del nom científic, crear per homonimització formal un nom romanç, suposadament català, com han fet alguns autors de reculls ictionímics: és el cas del *Lobianchia gemellari*, un peix d'alta mar, batejat japonès *bessó* per una suposada relació de *gemellari* amb el llatí *gemellus* 'bessó' quan en realitat es refereix a *Gemellaro*, naturalista italià del s. XIX a qui va ser dedicada aquesta espècie. Em recorda, salvant les distàncies, el que va fer Torra, lexicògraf català del s. XVII, quan en el seu *Dictionarium* català-llatí va incloure *llepapedres* com a nom de la llampresa, nom i referent que desconeixia, adaptant el llatí (*Lampetra*) a *lambendis petris* 'pel fet de llepar les pedres', un mot inventat innecessari —perquè l'espècie ja tenia un nom, *llampresa*, *llamprea*— que va pul·lular pels nostres diccionaris fins a la seva eliminació com a mot fantasma que era.

He fet una mica d'història de la gestació de la normativa, amb els entrebancs, titubejos, inseguretats, buits i errors presents en l'obra de Fabra i els seus epígons, perquè dóna una idea de la seva complexitat, dels seus esculls. Els problemes referents a la incorporació de diatopismes són diversos:

- 1) en la selecció d'una de les variants formals, quan aquestes són diverses, el criteri de l'espai és important: així, en el cas dels noms valencians de la 'patata' (*creïlla*, *queraïlla*, *querilla*, *quereguilla*, *queradilla*, *queredilla*, *crilla*, *creaïlla*, adaptacions populars del cast. *criadilla*), es va escollir aquesta darrera per la seva extensió; quan es tracta de variants lèxiques, sembla important la prioritització d'una d'elles;
- 2) la introducció de castellanismes socialitzats, a voltes en unes àrees més que en altres, s'ha fet sobre criteris d'extensió i tradició documental: així va entrar *coça*,

atestat ja al s. XV i estès pràcticament per tot el territori en detriment de *guitza*, que ha estat drenat a l'expressió figurada *fer la guitza*; l'absència d'aquells criteris hauria de frenar crítics amb la normativa quan parlen d'introduir alegrement mots com *tonto* o *polla* ('penis') que, a més i sobretot, coneixen una infinitat de sinònims;

- 3) un canvi ortogràfic se justifica generalment per l'etimologia o la motivació: *peona* es va canviar en *paona* (*Trigloporus lastoviza*) pel color blavenc o violaci de les seves aletes, com les d'un paó, i no pel fet de creure que camina sobre els seus radis. L'acostament a la forma oral no sempre és aconsellable. I sobretot no és admissible llançar a la circulació noves propostes a través de llibres d'estil i dels mitjans de comunicació sense el vistiplau de l'autoritat acadèmica;
- 4) davant un neologisme extern, i aquí el TERMCAT hi té un paper primordial, es plantegen dubtes en la solució: adopció de l'estrangerisme, adaptació al català o substitució per un mot propi; tot i estudiar-se a fons cada cas, el temps s'encarrega de beneir-lo i sovint es fa a favor de l'element forà, encara que hagi estat bandejat.

Finalment, voldria subratllar el bon treball de la Comissió de Lexicografia de l'IEC i del TERMCAT, que prenen decisions després d'analitzar de prim compte els informes exhaustius basats en una àmplia bibliografia, la comparació amb altres llengües i les consultes als especialistes de l'àrea temàtica respectiva. No hi ha decisions a la lleugera, irreflexives o precipitades, en puc donar fe. Ara bé: la feina lexicogràfica sol ser desagradable; ja ho deia un diccionarista francès: «Tots els autors poden aspirar a l'elogi; els lexicògrafs no poden aspirar més que a alliberar-se dels retrets». Amb aquesta aspiració ja ens conformem.